

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

VOLUME 5 | 2024
ISSUE 3

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 5, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 5, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 5, ISSUE 3

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент Мирзо
Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор (Ўзбекистон)

ҲАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбекистон Бадий
академияси академиги, санъатшунослик фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Индиана университети ЕвроОсиё тадқиқотлари
маркази профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ

ISFT professori, siyosiy fanlar doktori (O'zbekiston)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
қошидаги "Фалсафа" илмий марказ раҳбари,
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ

Ўзбекистон Халқаро ислом академияси илмий
ва инновация ишлари бўйича проректори,
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН

Йел университети Славян тиллари ва адабиётлари
кафедраси PhD доктори (АҚШ)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

Сан Пабло номидаги CEU университети
профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
халқаро ишлар бўйича проректори,
филология фанлари доктори,
профессор (Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ГАБИТОВ ТУРСУН ҲАФИЗОВИЧ

Ал Форобий номидаги Қозоғистон Миллий университети
профессори, фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХЎЖАМҚУЛОВНА

Анджон давлат университети "Фалсафа" кафедраси
мудир, фалсафа фанлари доктори, профессор. (Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Наманган муҳандислик-технология институти профессор,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навоий давлат педагогика институти
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ИНАКОВ КОМИЛЖОН ҚОДИРЖОНОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети доценти, педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доценти, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

ДЖЎРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доц.в.б., фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

Наманган давлат университети доценти, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
PhD докторанти (Ўзбекистон)

Дизайн-саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА АМАНУЛЛАЕВНА

доктор философских наук, профессор
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

доктор философии (PhD), по философским наукам, доцент
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

доктор философских наук (PhD), Национальный
университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ректор Национального университета Узбекистана,
профессор (Узбекистан)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академия наук Узбекистана,
академик Академии художеств Узбекистана,
доктор искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

профессор Центра Евразийских исследований
Университета Индианы, доктор исторических наук (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСИМОВИЧ

Профессор ISFT института,
доктор политических наук (Узбекистан)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА

руководитель Научного центра «Философия» при
Национальном Университете Узбекистана имени Мирзо
Улугбека, доктор философских наук, профессор (Узбекистан)

ИСЛОМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ

проректор по научным исследованиям и инновациям
Международной исламской академии Узбекистана,
доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН

PhD доктор кафедры
Славянских языков и литературы
Йельского университета (США)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

профессор Университета
CEU имени Сан Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА

проректор по международным связям
Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор филологических наук,
профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

профессор Университета Хофстра,
доктор исторических наук (США)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

профессор кафедры религиоведения и культурологии
Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби,
доктор философских наук (Казахстан)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХОДЖАМКУЛОВНА

заведующая кафедрой «Философия» Андижанского
государственного университета, кандидат
философских наук, профессор. (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

профессор Наманганского инженерно-технологического
института, доктор философских наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навоийского государственного педагогического института,
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)

ИНАКОВ КАМИЛЖОН КАДЫРЖАНОВИЧ

доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии (PhD)
по педагогическим наукам (Узбекистан)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ

доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии
по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

ДЖУРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

и.о. доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии
по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

доцент Наманганского государственного университета, доктора
философии (PhD) по социологическим наукам (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо
Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD)
(Узбекистан)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

докторант кафедры Философии и логики Национального
Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA AMANULLAEVNA

Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor
The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophy (PhD), in Philosophical Sciences,
Docent of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

KHODZHIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

MADJIDOV INOM URUSHEVICH

Rector NUUZ, Professor (Uzbekistan)

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of Uzbekistan,
Academician of the Academy of
Arts of Uzbekistan, Doctor of
Art History, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Professor of the Center for Eurasian Studies
at Indiana University, Doctor of History (USA)

DJURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the ISFT Institute,
Doctor of Political Sciences (Uzbekistan).

MAKHMUDOVA GULI TILABOVNA

Head of the Scientific Center "Philosophy"
at the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, Doctor of
Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

ISLAMOV ZOHIDJON MAKHMUDOVICH

Vice-Rector for Research and Innovation of the
International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Department of Slavic Languages and Literature
of the Yale University, PhD (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor of the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor of the Hofstra University,
Doctor of Historical Sciences (USA)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Professor of the Al-Farabi Kazakh National University,
Doctor of Philosophical Sciences (Kazakhstan)

YULDASHEVA FARIDA KHOJAMKULOVNA

the head of the "Philosophy" department of Andijan
State University, DCs, professor. (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Professor of the Namangan Institute of Engineering
and Technology, Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

the Nava'i State Pedagogical Institute, Doctor
of Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

INAKOV KOMILJON KODIRJONOVICH

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophy (PhD) (Uzbekistan)

TOSHOV KHURSHID ILKHOMOVICH

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophy (PhD) (Uzbekistan)

JURAEVA NIGORA AVAZOVNA

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, (PhD) (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV KHURSHID ABDIRASHIDOVICH

Associate Professor of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) on
Sociological Sciences (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

The National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

RO'ZIBOEV DOSTONBEK DILMUROD O'G'LI

doctoral student of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Hamid Sulaymon, Erkinov Aftondil Sadirxonovich NAVOIY ASARLARINING MANBA'LARI VA NASHRI HAQIDA.....	7
2. Yusupova Dildora Dilshatovna ISLOM MODERNIZMINING TARIXIY-FALSAFIY TAHLILI.....	27
3. Djurayev Avaz Ahmedjanovich, Zakirov Shakir Mamajanovich AJDODLAR DONOLIGI: ZAMONAVIY DUNYODA KONFUTSIY MEROSI.....	35
4. Lalixon Muxamedjanova GLOBALLASHUV JARAYONIDA ZAMONAVIY AXLOQIY MUAMMOLARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	43
5. Ro'ziboyev Dostonbek Dilmurod o'g'li XX ASRNING IKKINCHI YARMIDAGI G'ARB ORIENTALIZMI INQIROZINING FALSAFIY TAHLILI.....	49
6. Xudjaqulova Feruza Raxmatovna JAMIYATNING MAFKURAVIY HAYOTI, UNING TARKIBIY TUZILISHI VA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI.....	58
7. Berdimuratova Lazzat Duysenovna QIZILQUM HUDUDIDAGI GIDRONIMLAR VA ANTROPOGIDRONIMLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI.....	66
8. Normo'minova Nasiba Dilshod qizi BASHORAT TUSHUNCHASINING FALSAFIY TALQINI.....	76
9. Kobilova Makhfuza Sherali kizi ANALYSIS OF LEXICAL-SYNTACTIC AND SYNTACTIC STYLISTIC MEANS OF LANGUAGE.....	83

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ
ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

ISSN: 2181-1040
www.tadqiqot.uz

Berdimuratova Lazzat Duysenovna,
Navoiy davlat unuversiteti,
“Qozoq tili va adabiyoti” kafedrası
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: berdimuratovalazzat022 @gmail.com

**QIZILQUM HUDUDIDAGI GIDRONIMLAR VA ANTROPOGIDRONIMLARNING
ETIMOLOGIK TAHLILI**

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14679621>

ANNOTATSIYA

Gidronimlar – suv havzalari, daryolar, ko‘llar, buloqlar, soylar va boshqa suv obyektlarining nomlari – xalq tarixi, madaniyati va tili bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan noyob lisoniy qatlamdir. Ular faqatgina joy nomlari sifatida emas, balki xalqning ma‘naviy olami, yashash tarzini aks ettiruvchi va avloddan-avlodga yetib kelgan boy madaniy merosning ajralmas qismi sifatida ham qimmatlidir. Gidronimlar orqali qadimiy ajdodlarimizning yashash joylari, tabiatga munosabati, iqtisodiy faoliyati va e‘tiqodi haqida boy ma‘lumot olish mumkin. Shu bilan birga, gidronimlar xalqning ijtimoiy hayotidagi o‘zgarishlarni ham aks ettiradi. Ularning bir qismi tarixiy davrlarda o‘zgarib, yangi ma‘nolar kasb etgan bo‘lsa, ba‘zilari ming yillik tarixini saqlab qolgan. Shunday qilib, gidronimlar milliy madaniyat va tarixning ajralmas qismi sifatida o‘zining boy ma‘no qatlamlari bilan ahamiyatlidir. Ular ajdodlarimizdan bizgacha yetib kelgan bebaho ma‘naviy va madaniy meros bo‘lib, kelajak avlodlarga ularni asrab-avaylash, o‘rganish va rivojlantirish mas‘uliyatini yuklaydi. Shu bois, gidronimlarni chuqur o‘rganish va ularning lingvistik hamda tarixiy jihatlarini tahlil qilish nafaqat ilmiy, balki ma‘naviy-ma‘rifiy ahamiyatga ham egadir. Shu bois, ushbu maqolada muallif toponimlarning bir turi bo‘lgan gidronimlar xalq tarixi bilan bog‘liq bo‘lib, milliy tilning, xalq ijtimoiy hayoti, madaniyati va ma‘naviyatining o‘ziga xos qirralarini ifoda etuvchi lisoniy qatlam hamda xazina ekanligini yoritib beradi. Shuningdek, joy nomlari singari gidronimlar ham ajdodlarimizdan hozirga qadar yetib kelgan ulkan madaniy-ma‘naviy meros, milliy qadriyatlarining bebaho namunasi ekanligi tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: Qizilqum hududi, etimologiya, daryo, ko‘l, soy, ariq, buloq, quduq.

Lazzat Duysenovna Berdimuratova,
Navoi State University,
“Kazakh language and literature” department
Doctor of Philosophy (PhD).
Email: berdimuratovalazzat022 @gmail.com

**ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF HYDRONYMS AND
ANTHROPOHYDRONYMS IN THE KYZYLKUM REGION**

ANNOTATION

Hydronyms — the names of bodies of water, rivers, lakes, springs, streams, and other water features — represent a unique linguistic layer closely connected with the history, culture, and language of a people. They are valuable not only as place names but also as an integral part of a rich cultural heritage that reflects the spiritual world, way of life, and traditions of a nation, passed down from generation to generation. Through hydronyms, one can gain extensive information about the habitats of our ancient ancestors, their relationship with nature, economic activities, and beliefs. Moreover, hydronyms reflect changes in the social life of a people. Some of them have undergone transformations over time, acquiring new meanings, while others have preserved their millennia-old history. Thus, hydronyms hold significant importance as an inseparable part of national culture and history due to their rich layers of meaning. They represent a priceless spiritual and cultural heritage passed down to us from our ancestors, placing the responsibility on future generations to preserve, study, and further develop them. Therefore, an in-depth study of hydronyms and an analysis of their linguistic and historical aspects are of not only scientific but also spiritual and educational importance. In this article, the author highlights that hydronyms, as a type of toponym, are closely linked to the history of a nation and serve as a linguistic layer and treasury that reflect the unique features of national language, social life, culture, and spirituality. It is also analyzed that, like other geographical names, hydronyms represent a vast cultural and spiritual heritage inherited from our ancestors and serve as invaluable examples of national values.

Key words: Kyzylkum region, etymology, river, lake, stream, spring, well.

Бердимуратова Лаззат Дуйсеновна,
Навоийский государственный университет,
Кафедра «Казахского языка и литературы»
доктор философии (PhD).
Э-почта: berdimuratovalazzat022 @gmail.com

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ГИДРОНИМОВ И АНТРОПОГИДРОНИМОВ КЫЗЫЛКУМСКОГО РЕГИОНА

АННОТАЦИЯ

Гидронимы — названия водоёмов, рек, озёр, родников, ручьёв и других водных объектов — представляют собой уникальный языковой пласт, тесно связанный с историей, культурой и языком народа. Они ценны не только как названия мест, но и как неотъемлемая часть богатого культурного наследия, отражающая духовный мир народа, его образ жизни и передающаяся из поколения в поколение. Через гидронимы можно получить богатую информацию о местах проживания наших древних предков, их отношении к природе, экономической деятельности и верованиях. Кроме того, гидронимы отражают изменения в социальной жизни народа. Некоторые из них со временем изменились и приобрели новые значения, в то время как другие сохранили свою тысячелетнюю историю. Таким образом, гидронимы имеют важное значение как неотъемлемая часть национальной культуры и истории благодаря своим глубоким смысловым слоям. Они представляют собой бесценное духовное и культурное наследие, дошедшее до нас от предков, и возлагают на будущие поколения ответственность за их сохранение, изучение и развитие. Поэтому глубокое изучение гидронимов и анализ их лингвистических и исторических аспектов имеют не только научное, но и духовно-просветительское значение. В данной статье автор раскрывает, что гидронимы как один из видов топонимов связаны с историей народа и являются языковым пластом и сокровищницей, отражающей особенности национального языка, социальной жизни, культуры и духовности. Также анализируется, что, подобно другим географическим названиям, гидронимы представляют собой огромное культурно-духовное наследие, дошедшее до нас от предков, и являются бесценным примером национальных ценностей.

Ключевые слова: Кызылкумского региона, этимология, река, озеро, ручей, родник, колодец.

Kirish va mavzuning dolzarbligi Bugungi kunda tariximizni, qadriyatlarimizni, boy milliy madaniyatimiz va ma'naviyatimizni, ilmiy merosimizni xolisona, haqqoniy yoritish uchun obyektiv shart-sharoitlar yaratildi. O'zbek milliy tilshunosligida onomastik tadqiqotlar, asosan, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Hozirda o'zbek tili toponimlari bo'yicha salmoqli fundamental tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, atoqli nomlarning izohli, imloviy lug'atlari ishlab chiqilganligini qayd etish mumkin. Mamlakatimiz toponimikasini ilmiy asosda tadqiq etishda E.Begmatov, T.Nafasov, Sh.Qodirova, Ya.Xujamberdiyev, O.Gubayeva, T.Rahmatov, J.Latipov, N.Oxunov, Q.Xurramov, L.Karimova, S.Nayimov, Z.Do'simov, X.Xolmo'minov, B.O'rinboyev, A.Muhammadjonov, A.Otajonova, T.Enazarov, S.Ahmedov, Sh.Temirov, N.Adizova, I.Xolmurotov, N.Ganiyev, U.Turdimurotov va boshqa olimlarning xizmatlari katta bo'ldi.

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Toponimikaga oid ilmiy manbalarda gidronimlar sirasi turlicha qayd etiladi. N.Oxunov gidronimlarni "Suv obyektlarining, ya'ni dengiz, daryo, ko'l, soy, ariq, buloq, quduq singarilarning atoqli otlaridir", deb izohlaydi [1,5]. Ba'zi manbalarda gidronimlar majmuyi to'la qayd etilmagan, balki gidronimlarga "Daryo, suv havzalari kabilarning nomi"[2,10] degan izoh berish bilan kifoyalanilgan. Gidronimlar terminini N.Begaliyevgina birmuncha mukammalroq izohlagan: "Gidronimlar – o'zida suv mavjudligi bilan yaqin bo'lgan, ya'ni akvatoriyaga tegishli obyektlar, okean, dengiz, qo'ltiq, bo'g'oz, ko'l, botqoq, daryo, irmoq, ariq, sharshara, quduq va boshqalarning nomlari" [3,3].

Toponimshunoslar gidronimlarni eng qadimiy nomlar deb baholaydilar. Haqiqatan, S.Qorayev to'g'ri ta'kidlaganidek, Amudaryo, Sirdaryoning qadimiy nomlari har qanday osori atiqalar yoshi bilan bellasha oladi [4,58]. Hamma yurtlardagi kabi O'zbekistonda ham qadimdan suv va suv obyektlari muqaddas bilingan hamda qadrlangan.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, qadimgi davlatlarning nomlariga odatda daryo, qabila, xalq va markaziy shaharlar nomlari asos qilib olingan. Markaziy Osiyo xalqlarining tarixida daryolar hayotning muhim manbavi vazifasini bajargan [5,43]. Hozir ham O'zbekistonning viloyatlari, tumanlari, shaharlari, asosan, daryo nomlari bilan ataladi: Sirdaryo viloyati, Surxondaryo viloyati, Qashqadaryo viloyati, Norin tumani (Nam.v.), Oqdaryo tumani (Sam.v.), Sirdaryo tumani, Sayhun shaharchasi, Sirdaryo shahri (Sir.v.), Yuqori Chirchiq, O'rta Chirchiq, Quyi Chirchiq tumanlari (Tosh.v.), Qashqadaryo (Qashqa.v.) kabilar. Shuningdek, qadimgi tarixchilar xalqlarning joylashuv chegaralarini daryolar bo'yicha ajratganlar [58]. Turkiy xalqlar adabiyotida mashhur bo'lgan "O'g'uznoma" dostonida keltirilishicha, O'g'uz olti farzand ko'radi va ularni kosmogonik hamda tabiatdagi ulug' narsalarning nomlari bilan ataydi: Kun, Oy, Yulduz, Ko'k, Tog', Dengiz [43].

Markaziy Osiyo gidronimiyasi, jumladan, O'zbekiston gidronimiyasi qadimiy manbalarga ega. "Avesto", Mahmud Qoshg'ariyning "Devonu lug'ot-it-turk", Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma", Abu Tohirxo'ja ibn Abu Sa'idxo'janing "Samariya", Abu Rayhon Beruniy, Yoqut al-Hamaviy, Sharofuddin Ali Yazdiy, Hofizi Abru, Hofiz Tanish al-Buxoriy, Mahmud ibn Vali, Is'hoqxon Ibratning tarixiy asarlari vatanimiz toponimiyasini, jumladan, gidronimiyasini o'rganishda muhim tarixiy manba bo'la oladi.

Eramizdan avvalgi VIII-VII asrlarda yaratilgan diniy va afsonaviy matnlarni tashkil qiluvchi asar "Avesto" Markaziy Osiyo va unga yondosh viloyatlarning ko'hna topografiyasi va toponimiyasi haqida ma'lumot beruvchi dastlabki manbadir. Toponimlarning asosiy qismi "Yasht" va "Videvdot"da to'plangan. Bular viloyatlar, tog'lar, tog' cho'qqilari, daryo va ko'llarning nomlaridir. "Avesto" tilidagi atoqli otlar, ularning Xorazm hududi onomastikasi bilan o'xshashliklari, munosabati M.B.Tillayeva tomonidan maxsus tadqiq etilgan. Tadqiqotchi "Avesto" tilida uchraydigan atoqli otlarning lug'at ko'rsatkichini ham tuzgan [6,266].

"Avesto"da uchraydigan Xorazm shevalariga xos *yop*, *arna* gidronimik aniqlagichlari bilan bog'liq onomastika masalalari va ayrim mifologik nomlar, kultlar Z.Dusimov [7,39-42], M.Jo'rayevlar [8,20] tomonidan o'rganilgan. Ularning tadqiqotlari "Avesto" tiliga xos gidronimlarni o'rganishda alohida ahamiyatga ega. Shuningdek, ayrim antik mualliflarning, chunonchi,

Strabonning “Geografiya”si (eramizdan oldingi I asr), Kvint Epiy Flaviy Arrianning “Anabasis Aleksandr” – “Aleksandr yurishlari” II asr), Kvint Kurtsiy Rufning “Aleksandr Makedonskiy tarixi” (I asr) asarlari toponimik manba sifatida xizmat qiladi.

Antik mualliflar kitoblarida uchraydigan toponimik materiallar viloyatlar, daryo va shaharlarning nomlaridir. Bir qism toponimlar yunon tili negizida yasalgan bo‘lib, ayrimlari mahalliy nomlarning kalkasi, boshqalari mahalliy nomlarning yunoncha talaffuzdagi shakli hisoblanadi. Tarixchi va geograf Hofizi Abru – Shahobuddin Abdulloh ibn Lutfilloh ibn Abdurrashid al-Havofiyning “Tarixi Hofizi Abru” nomli mashhur tarixiy-geografik asarida yer yuzidagi suvlar, tog‘- toshlar, mamlakatlar va ulardagi aholi manzillari, shuningdek, *Samarqand*, *Buxoro*, *Kesh*, *Naxshab*, *Termiz* kabi shaharlar hamda *Jayhun*, *Sayhun*, *Murg‘ob* va boshqa daryolar, mamlakatlar, viloyatlarning kenglik va uzunliklari ko‘rsatib o‘tilgan [9,381].

Muallifi noma‘lum “Kitob hudud ul-olam min al-mashriq, ila-l-mag‘rib” (“Olam (Yer)ning mashriqdan mag‘ribgacha bo‘lgan chegaralari haqida kitob”) nomli fanda qisqacha “Hudud ul-olam” shaklida tanilgan tarixiy-geografik asarida hozirgi Tojikiston, Qirg‘iziston, Turkmaniston, O‘zbekiston va g‘arbiy Xitoy hududi ancha mukammal tasvirlangan. Unda dengiz, daryo va boshqa joy nomlari batafsil keltirilgan [10,266]. Jumladan, asarning “Dengizlar va qo‘ltiqlar haqida so‘z” nomli bobida *Xazar dengizi* (hozirgi Kaspiy dengizi), *Xorazm dengizi* (Orol dengizi), “Daryolar haqida so‘z” bobida *Jayhun* (Amudaryo), *Xarnob* (Panj daryosi irmog‘i bo‘lishi mumkin), *Chag‘onrud* (Surxondaryo), *O‘zgand* (Qoradaryo), *Xirsob* (Kurshob), *O‘sh daryosi* (Oqbura), *Qubo daryosi* (Quvasoy), *Xatlom* (Norin), *Parak* (Chirchiq), *Buxoro daryosi* (Zarafshon) kabi tarixiy gidronimlarning oqim yo‘nalishi, hududlari, quyilish manbayi, irmoqlari, ayrimlarining nomlanishi haqida batafsil ma‘lumot berilgan [11,10].

1960-yillarning oxiri va 1970-yillarda o‘zbek toponimikasida ayrim yirik hamda kichik gidronimlar xususida tadqiqotlar yuzaga keldi. A. Ishayevning Qashqa [12,42], T. Nafasovning Norin [13,43], H.Sharipovning Itoqar [14,6], N.Begaliyevning Samarqand [15,3], gidronimlari, A.Nabiyevning Toshkent ariqlari [16,27] haqidagi tadqiqotlari shular jumlasidandir. Ma‘lum hududlar gidronimiyasi va ayrim yirik suv obyektlarining lisoniy tadqiqi 1980-yillarda ham davom etdi. I.Karimov Xorazm, N.Y. Mingboyev Mirzacho‘l gidronimlarini, Y. Xo‘jamberdiyev Amudaryo gidronimini o‘rgangan [17,13].

Gidronimlar ham toponimlarning boshqa turlari kabi uzoq tarix mahsuli. Har bir gidronimda insoniyat tarixining kichik bir qirrasini, zarrasini o‘z aksini topgan. O‘zbek tili gidronimlari o‘zbek xalqi tarixi, etnik tarkibi va taraqqiyoti, yoyilishi, turmush tarzi, kasb-kori, etnografiyasi hamda boshqalar haqida ma‘lumot beradi. “Avesto”da tilga olingan *Ranxa* (Sirdaryo bo‘lishi mumkin), *Voruxash* [18]qadimgi turkiy yodgorliklardagi *Yinchuo‘guz* [19,77], “Abdullanoma”dagi *Kalas suvi*, *Chir suvi*, *Farak (Parak) suvi*, *Ko‘hak*, *Karki kechuvi*, *Qarnob*, *Yettiquduk*, *Sayhun*, *Jayhun*, *Furot* [20,416], “Boburnoma”dagi *Sayhun // Sirdaryo*, *Ars suvi*, *Sang suvi*, *Koson suvi*, *Xohon arig‘I* [21,336] kabi yuzlab gidronimlar fikrimizning yorqin dalilidir.

Muhokama. Qadim zamonlardan Qizilqum hududida aholi punktlarining paydo bo‘lishi va cho‘lning ayrim hududlarida kariz sug‘orish tizimi mavjudligi to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Cho‘lning fizik-geografik xususiyatlari toponimik tizimning shakllanish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Masalan, suvsiz cho‘l koriz va quduqlar kabi katta miqdorda sun‘iy suv manbalarini talab qilgan. Shuning uchun o‘rganilgan hududning tabiiy-iqlim sharoitlari keskin kontinental iqlim o‘zgartirish uchun o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirgan.

Qizilqum gidronimlari ushbu hudud toponimiyasida muhim o‘rin egallaydi.

Daryo. Bu eron tilidan olingan bo‘lib, “dengiz, katta daryo” ma‘nosini bildiradi. E.M.Murzayev ushbu atamani Osiyo va Indoneziyaning ko‘pgina gidronimlari tarkibida qayd etgan. Turkiy tillarda “daryo, katta daryo” ma‘nosida qo‘llaniladi. Qizilqum hududi toponimiyasida ikkita gidronim – Sirdaryo va Qizildaryo komponenti mavjud.

Sirdaryo. U o‘rganilayotgan hududning va butun O‘rta Osiyoning asosiy suv arteriyasi hisoblanadi. Hududning barcha kanallar va sug‘orish inshootlari suvni ushbu daryodan oladi. Ma‘lumki, Sirdaryo haqidagi ma‘lumotlar ko‘plab sayyoh va mahalliy tarixchi mualliflarning asarida uchraydi. Sirdaryo gidronimi dastlab Rim tarixchisi Pliniy asarida (milodning I asri) “Silis” shaklida

uchraydi [22,287-366]. E.Safoyeva va I.Shoyimardonovlarning ko'rsatishicha [23,24], Silis "sarmat", "sar", "sir" so'zlari bilan asosdosh (o'zakdosh) bo'lib, hammasi shu daryo bo'ylarida istiqomat qilgan sart nomli qabilaga aloqador. Sir va Silis nomlari bir-biriga monandir. Sir – Sirdaryoning qadimiy sak tilidagi nomi. Bunday fikr P.Baratov ishlarida ham kuzatiladi. U: "Silis" yoki "Sir" so'zlari daryo qirg'oqlarida yashagan qabila nomidan olingan bo'lsa kerak degan taxminlar bor [24,144], – deb yozadi. V.V.Bartold, S.G.Klyashtorniy, H.Hasanovlar ham Silis, Sir aynan bir so'z deb biladilar. Demak, Silis, Sir bir so'zning fonetik variantlaridir.

S.Qorayev o'zining toponimik lug'atida daryoning o'ndan ortiq nomlarini keltiradi. U qadimiy daryoni yunonlar Yaxartes (Yaksart) deb nomlagan. "Avesto"da Danu, Yaosha nomi bilan tilga olingan [25]. Muallifi noma'lum bo'lgan "Hudud-al-olam" asarida – Xashart, runiy turkiy yodgorliklarda esa Gulzariyun, Seyxun, Xishart, Qanqar, Obi-Fargona, O'zgand, Obi Xo'jand, Naxri ash-shosh, Banokat daryo va h.k nomlari tilga olingan [26,7].

Sirdaryo gidronimining etimologiyasi masalasida hozirgi kunga qadar bahs-munozaralar mavjud bo'lib, tadqiqotchilar bir fikrga kelganlari yo'q. V.A.Nikonov yozadi: "Zamonaviy nomi faqat XIX asrdan hujjatlashtirilgan; O'rta Osiyoni eron tillarida darya "daryo", sir (syr) turkiy sariq (sary) bilan xato bog'laydilar, aftidan, uni eron tillaridan izlash lozim; mumkin bo'lgan ma'nolar: "ko'p, mo'l, yaxshi". Bu yerda agar daryo nomi "ko'p, mo'l, yaxshi" ma'nolar bilan bog'lansa [27,402], bunda turkiy sarqi to'g'ri keladi. Uning turkiy toponimiyada "keng, erkin, bosh, asosiy" yaqin ma'nolariga ega ekanligini ta'kidlash joiz. Bunga quyidagi misollarni keltirish mumkin: Saribel (Sarybel), Sarioqa (Saryarqa), Saridala (Sarydala), Sarkan, Sartog' (Sartau) va boshqalar [28,9].

Sir//syr so'zining rangli ma'nosi to'g'risida fikr yuritish hojati yo'qligi sababli bu yerda mazkur sir komponentining taqlidiy paydo bo'lish varianti ham bo'lishi mumkin. Y.Koychubayev ushbu atamani qiyosiy jihatdan ko'rib chiqishga urinib ko'rdi. Xususan, u: "...Zamonaviy nom XIII asrdan beri tilga olinadi. Ushbu o'lkalarga XII asrda kelgan sayyohlar Plano Karpini va Asselin Sirdaryo nomini turk-eron tilidan Sary-darya, ya'ni "sariq daryo" haqidagi ma'lumotlarini yozib o'tadi. Ammo bu Sirdaryo nomining aynan XIII asrdayoq paydo bo'lganligini anglatmaydi. Ayrim mualliflar esa Sir atamasini turkiy nomlar bilan bog'laydilar".

Sir, syrym, syrymbet – etnotoponimlar. S.E.Malov qadimiy turkiy yozma yodgorliklaridagi "turk-syrlar xalqi..." iborasini keltirgan. Sirdaryo nomini "sirlar daryosi", ya'ni etnotoponim ma'nosida – sir (syr) xalqining daryosi, "ravon daryo". Ikki holatda ham asosda "tezkor" turkiy so'zi yotibdi. Masalan, qoz. shyr ainalu (tez aynalish) [29,200]. Lekin bu farazni faqat qozoq tili asosida ko'rib chiqish mumkin emas. Mazkur so'zning boshqa turkiy tillardagi barcha fonetik variantlari va semantik xususiyatlarini, shuningdek, turli tizimli ma'lumotlarga asoslanib tahlil qilish zarur bo'ladi.

O'zbek tilining izohli lug'atida qayd etilgan: "Shar – tez, keskin oqimli, suv quyilishida *shar* tovushidan paydo bo'ladigan ikkinchi tovush" [30,153]. Bu so'zdan o'zbek tilida *sharshara* so'zi paydo bo'lgan.

E.B.Murzayev aytib o'tgan shar // shor // shur // shir // char // chor // chir // sor // sar // sir // tor // lor [31,122] fonetik variantlarining barchasi "suv", "suvli obyekt" ma'nosiga ega hamda alohida qiziqishni uyg'otadi. S.Qorayev Chirchiq daryo nomini Sirchiq – "kichik daryo" deb hisoblaydi [148].

Qizildaryo – bu Sirdaryoning qurub qolgan tarmoqlardan birining o'zani. Hozirgi vaqtda Arnasoy ko'llarining suvlari bilan to'lgan. V.Sh.Qarabayev fikriga ko'ra, "Qizilqum qumlari oldidan yirik qurigan o'zanga taqalishiga to'g'ri keldi (kengligi ikki chaqirimdan ortiq), u Qargali darasi yaqinida joylashgan. Sirdaryoning boshlanishi (ya'ni Chordaradan 10-15 chaqirim yuqori – Sir oqimi bo'ylab) va janubga qarab qariyb 20 chaqirim masofaga cho'ziladi. Ayrim hududlarda torayib, keyin esa yana kengayib Nurota tog' tizmasiga qarab janubiy g'arbga burialadi [32,313].

Qizildaryo – so'zma-so'z "qizil daryo", aniqlovchi qismi – qizil sifati. Aftidan, nomi Qizilqum makrotoponim analogiyasi bo'yicha – "qizil qumlar"– paydo bo'lgan.

Ko'l. Ko'l – kelib chiqishi turkiy so'z. Yozma manbalarning ma'lumotlariga ko'ra, turkiy tillarda u qadim zamonlardan qo'llaniladi. Gidronimik atama sifatida mo'g'ul, hind-eron va kavkaz tillarida ham qo'llaniladi [527].

Soy. Soy atamasi – Oʻrta Osiyo gidronimlarining tarkibidagi eng unumdorlardan biri. Soylar, koʻpincha, togʻtagi hududlarida joylashadi. Tadqiq etiladigan hududda soy atamali gidronimlar ancha kamroq. Bu, asosan, tekislik hududi ulkanligi bilan tushuntiriladi. Jumladan, Sarmishsoy, Kampirsoy, Oqsoy, Yelsoy, Qayroqlisoy.

Oʻrta Osiyo gidronimiyasida ichimlik suvi bilan bogʻliq nomlar muhim ahamiyatga ega. Chunki isteʼmolga yaroqli boʻlgan suv manbalari boshqa tabiiy obyektlardan keskin ajralib turgan va koʻpincha aniq differensiyalangan. Masalan, Jizzax viloyatining Zomin tumani va boshqa yaqin togʻ etagi hududidagi soylar nomlari orasida birorta ham son bilan birikmali nom uchramaydi, eron tilidan paydo boʻlgan Duxoba nomidan tashqari – eron tilida du – ikki va ob – “suv”, -a – tugallanma, protez -x – turkiy tillar taʼsiridagi eski ulanma. Lekin bu holda nom suv bilan bogʻliq boʻlsa ham, (ikki soy) buloq qoʻshilgan joyni anglatadi.

Jetisoy Mirzachoʻl hududi boʻylab choʻzilgan yirik jarning nomi. S.Qorayevning [126] toponimik lugʻatida sonlardan yaralgan 18 nom orasida birorta gidronim yoʻq. Turkmaniston toponimlarining izohli lugʻatida sonlar yordamida yaratilgan 57 ta nomdan faqat 4 ta gidronim uchraydi [33,148] Yediarik, Yedigol, Yediodek, Yekesuv [155-156]. Ularning barchasi u yoki bu joyning maʼnosida qoʻllaniladi. Demak, Jetisoy Qozogʻistondagi Jetisu va Qirgʻizistondagi Jeti Oguz kabi koʻp soylar boʻlgan joyni anglatadi.

Mazkur nom moʻgʻulchadan djete – “battol” yoki “jete/jata” kelib chiqishidan “moʻgʻullar” yaratganligi toʻgʻrisida fikrlar mavjud. Maʼlumki, ushbu nom ostida Chigʻatoy xonligining sharqiy qismini moʻgʻullar egallagan edi. Unda “jagatay” va “jete” bir-biriga qarama-qarshi qoʻyilgan. Koʻchmanchi xalqlar oʻzlarini faqat “jagatoylar” deb atashgan va oʻzlarining sharqiy qoʻshnilariga “jete” [34,270] qaroqchilari sifatida qaragan. Bu taxmin boʻyicha Jetisoy “battol soy” maʼnosini bildirgan boʻlar edi. Ammo ushbu hududning gidronimlari tarkibida moʻgʻul etnonimlari, deyarli, toʻliq yoʻqligi, ushbu fikrning asossiz ekanligini koʻrsatadi. Undan tashqari, geografik voqelik bunday taxminga javob bermaydi, chunki Toshkent viloyati Yangiyoʻl tumanidagi Toʻpolonsoy (toʻpolon – “battol, quturgan soy”, Sirdaryoning irmogʻi), Tentaksoy (tentak – “battol”) kabi bu turdagi nomlar suv oqimi xarakteridan kelib chiqilgan holda berilgan.

Y.Koychubayev: “Jetisoy – Chimkent viloyatidagi shahar tipidagi aholi punkti. Maʼnosi jihatidan “koʻp” va “say” – “log”, “kanal”, yaʼni quruq soylari koʻp boʻlgan hududdir”, [78] – deb yozadi.

Arnasoy. Jizzax viloyati hududida joylashgan. Arnasoy gidronimidan yangi nomlar hosil boʻlgan: Arnasoy koʻllari, Arnasoy tumani, Arnasoy qishlogʻi, Arnasoy qoʻrgʻoni va boshqalar.

Arnasoy – Qizilqum choʻllarida tutashgan Murzachoʻlning shimoli-gʻarbiy qismidagi pastliklar, hozirda suv bilan toʻldirilgan. *Arna* – “jarlik”, “kanal”, “soylik”, “jar”, “arna” soʻzi juda qadimgi. *Arna* – daryodan hosil boʻlgan kanal [35,303]. V.V.Bartoldning soʻzlari boʻyicha quyidagi sitata keltiriladi: “xorazmiy tili oʻzbek tili leksikasining Xorazm shevalarida oʻz izini qoldirgan (masalan, sugʻorishda xorazmiy terminlari saqlanilgan: *arna* – “katta kanal”, *yop* – “kichkina kanal, ariq” [36,31]. Shuningdek, “arna” atamasining etimologiyasi toʻgʻrisida E.V.Sevortyan quyidagilarni yozgan: 1. ariq – (koʻplab turkiy tillarda) sugʻorish kanali. ariq – umumiy maʼnosi oqib chiqmoq, singmoq (suv toʻgʻrisida)... arna- (/ - (aftidan, -ar dan – iga medial shakldan, yaʼni arin+a). “Kanal”, “daryo irmogʻi” [37,188].

Oqsoy – Qizilqum hududidagi Nurmaxan qishlogʻining sharqida joylashgan, Oqsoyda bir metr balandlikda oʻsuvchi Aqbas nomli oʻsimlik koʻp oʻsganligi sababli bu soyning nomi “Oqsoy” deb nomlangan.

Yelsoy – Uchquduq shahrining shimoliy sharqida joylashgan, Bu soyda doimiy kuchli shamol boʻlib turgani uchun mahalliy aholi bu soy nomini “Jelsoy” deb atashgan.

Qayroqlisoy – Uzunquduq ovulining sharqida joylashgan. Soy tubi qayroqtoshli boʻlganligi uchun “Qayroqtisoy” deb atalgan.

Kampirsoy – Konimex tumani, Balaqaroq qishlogʻida joylashgan soy nomi

Kengsoy – Konimex tumanidagi soy. Ogʻitma koʻlining janubida joylashgan katta soy.

Quduq – xalq geografik atamasi sifatida butun Markaziy Osiyo gidronimlari tarkibida keng tarqalgan. Gidronimlarning aksariyat qatori mazkur gidronimik atamalar yordamida yaratilgan.

E.Murzayev bu haqida shunday deb yozadi: "...atama Ukraina janubidan Sharqiy Sibirgacha bo'lgan kengliklarga yoyiladi. Povolje, Qrim, Shimoliy Kavkazning rus lahjalarida ma'lum" [308]. "Quduq" atamasining kelib chiqishi turkiy qatlamga mansub [38]. Kuzatishlarimizga ko'ra, quduq atamasi Qizilqum hududi gidronimlari tarkibida eng ko'p ifodalangan bo'lib, hozirgi vaqtda sun'iy 316 ta suv havzalarini va ushbu obyektlarning 316 ta til belgilarini aniqladik.

Oyko'nek quduq Ko'nek urug'ining nomi bilan atalgan. Quduq Zarafshon shahridan Uzunquduq ovuliga boradigan yo'l bilan harakatlanayotgan Navoiy-Uchquduq temiryo'lini kesib o'tishda joylashgan. Hozirgi paytda u yerda aholi yashamaydi.

Oq murt quduq – Alim urug'ining Izbosar degan oq mo'ylovli odami qazdirgani uchun "Oq murt quduq" deb atalgan.

Oq quduq – suvi muborak quduq degan ma'noni anglatadi.

Oydinbuloq – musaffo, toza buloq degan ma'noni bildiradi. Bu so'z ma'no jihatidan "oq" so'ziga qarama-qarshi "qora" so'zi Qizilqum toponimlarini yaratish jarayonida ko'p qo'llaniladi. Masalan, Boshiqora qudug'i, Qora cho'qqi, Qora bo'get suv ombori, Qora tepa, Qorao'y va boshqalar.

Ayrim viloyatlar toponimiyasida gidronimik atamalarsiz shakllangan gidronimlar mavjud. Ularga o'rganilayotgan obyektga tutash suvlar nomlaridagi gidronimik atamalar ishtirokisiz hosil bo'lgan suv nomlari kiradi. Masalan, sun'iy sug'oriladigan hududlardagi Ko'tarma, Tuya tortar ariqlarini aytishimiz mumkin.

Qolgansir Turkiston viloyati Jetisoy tumanida uchraydigan ko'l. Ko'rib chiqiladigan gidronim qolgan//qalg'an – fe'l shaklidan va daryoni Sir > qolgan//qal g'an + sir – so'zma-so'z "qolgan Sirdaryo" – kesik shakldan yaratilgan. Shunga o'xshash nom O'zbekistonning Toshkent viloyatida uchraydi. Masalan, Qolgan Chirchiq – "qolgan Chirchiq". Bu holatda u ko'l emas, Chirchiq daryosining eski o'zanidir. O'rganiladigan hududda bunday nomli ko'llar mavjudligi o'zanning tez-tez o'zgarishi va Sirdaryo daryosida suv sathi pasayishi to'g'risida dalolat beradi. Mazkur nom Qizilqumning janubiy qismida kuzatiladi.

Qizilqum hududining gidronimlari ushbu hudud toponimiyasida ahamiyatli o'rinni egallaydi. Bu bir qator sabablar bilan asoslangan.

Birinchidan, odamlar qadimdan suvsiz dashtning bepoyon bo'm-bo'sh yerlarini o'zlashtirishga intilganlar. Qadimgi sug'orish inshootlari qoldiqlari dashtning ba'zi qismlarida, ya'ni karizli sug'orish tizimi mavjudligi to'g'risida Qizilqumda kariz toponim-gidronim saqlanganligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, suvsiz cho'l hududida hattoki kichik suv havzasi ham hayot uchun muhim qiymatga ega. Chunki Qizilqumda (har bir cho'lda) suv havzalarining mavjudligi juda ham muhim rol o'ynaydi. Cho'l hududida ko'chma chorvachilik uchun ichimlik suv manbalarisiz mumkin emas. Suv havzalarining xususiyatlari to'g'risida mahalliy aholi avloddan avlodga ma'lumotlarni yetkazgan. Masalan: *qoq yoki achchiq (sho'r)*.

Qoq qozoq tilining izohli lug'atida: Qoq – kuchli yog'ingarchilikdan keyin paydo bo'ladigan suv [39,22].

Qulanqoq. Qoq – qish va bahor oylarida suv to'planadigan taqir joy. Qulanqoq – Uzunquduq ovulining g'arbiy qismida Uzunquduq-Uchquduq asfalt yo'lidan chap tomonda joylashgan. Qulanqoq qudug'idan 5 kilometr narida Mo'min ota (xo'ja) maqbarasi bor.

Toyloqqoq. Jalgasbay va Qalmenbay degan odamlar tomonidan qazdirgan. Ko'prikning uzunligi 200 metrni tashkil qiladi. Qoqning boshiga toyloq so'yilgani uchun nomini shunday atagan.

Asauqoq. Qaraq ota aholi punktiga qarashli joy nomi. Asovqoq "jilovlanmagan suvli joy" ma'nosida keladi. Ushbu toponim *asov+qoq* shaklida sifat+ot so'zlarining birikmasidan yasalgan bo'lib, *asov* – tobe so'z, *qoq* – hokim so'z, atributiv munosabat: aniqlovchi+aniqlanmish – sifatlovchi+sifatlanmish, aniqlovchili birikma, tobelanish, bitishuv, sifat+ot, pozitsion vosita, o'tli birikma. Ushbu yasama toponim mavjud oykonimik asosga (*asov-asau*, hudud dialektidan kelib chiqib –*asov* so'zi *asau* tarzida talaffuz etilgan) oykonimik aniqlagich (*qoq*)ning qo'shilish jarayonidan oykonim yasalishi ro'y bergan, keyinchalik onomastik leksika sathida toponimlashuv hodisasi natijasida (*Asauqoq*) toponimlar sathiga ko'chganligini inobatga olishimiz lozim.

Beltov tashqarisidagi u joy besh qismdan iborat. Bir boy yerning bir qismiga egalik qiladi. Yozda suv taqchil bo'lgani uchun o'sha boy: "Suvning bir tomchisi ham suv", – deb suv ichsa, soqoli suvga botib, isrof bo'ladi, deb echkilarining soqollarini kesib tashlagan.

Mektepqoq. Mektep ismli kishi tomonidan qurilgan to'g'on.

Ta'kidlanganidek, termin *qoq va achchiq* xalq geografik atamalarida kam uchrayotgani qayd etildi va bu haqiqiy fakt, chunki Markaziy Osiyo toponimiyasida qoq kam uchraydigan atama. E.Murzayev turli turkiy tillarda, shuningdek, mo'g'ul tilida bu mashhur geografik atamani qayd etadi: Qoq – atmosfera suvi – yomg'ir yoki erigan qor to'planadigan chuqur. Uning chuqurligi 1 metrgacha, kengligi esa 2-3 metrgacha, kamdan-kam hollarda ko'proq bo'ladi. O'lchovda to'plangan suv ba'zan taxminan 1,5 – 2 oyni tashkil qiladi; yozda u quriydi va ingichka tuz qatlamini hosil qiladi [301]. Qirg'iz. qoq – "chuqurlik", yomg'irli suv to'xtaydigan chuqur, "pastdagi botqoqlik", olt. – "quruqlik", "qattiq yer", "quruq yer"; qozoq. "sayoz, kichik, tekis ko'l, odatda quriydi"; Qalm. xag – "loy"; xalxa-mong. xag, xaq – "sho'r botqoq", "qurugan sho'rxok botqoq", "sho'rlangan loy", qoq "ko'lmak", "ko'lmak suv". Mintaqaviy geografiyada, O'rta Osiyoga oid adabiyotlarda, qoq – gil tuproqda joylashgan va atmosfera yog'inlari bilan oziqlanadigan sirti ochiq suv ombori. Bunday suv havzalari vaqtinchalik qiymatga ega va yoz boshlanishi bilan suv, asosan, quriydi.

Shunday qilib, biz o'rganayotgan geografik hudud keng ko'lamda ifodalangan va tili jihatdan chiroyli, fizik-geografik obyektning joylashish hududi aniq qayd etilgan. Milliy geografik atama tarkibida qoq komponentli gidronimlar cho'l hududining og'ir sharoitlarida hayotiy ahamiyatga ega bo'lganligi sababli Qizilqum hududi toponimik tizimida muhim ma'noga ega.

Faqatgina Qizilqum hududi toponimiyasida biz asosiy tuzilish komponenti sifatida mazkur xalq geografik atama gidronimlarini yaratish jarayonidagi chastotalikni kuzatamiz. Misol sifatida Toyloqqoq, Qizilqoq, Asauqoq, Beshqoq, Nurmuratqoq, Qoqota, Mektepqoq, Yulduzqoq, Boqayqoq, Qoqqush, O'risqoq, Borqoq, Buyanoq, Qulanoq toponimlarini keltiramiz.

Tadqiq etilayotgan hudud gidronimlarining nominatsiya xususiyatlarini hisobga olgan holda, ular, asosan, kelib chiqishi antroponimik, fitogidronimlar va zoogidronimlar ham borligini ko'rsatadi. Qolgan gidronimlar nominatsiyasi boshqa sabablar bilan bog'liq edi.

Qizilqum hududida maxsus ko'rib chiqilmagan *achchiq* (achchy), aslida *sho'r* xalq geografik atamasi (ichishga yaramaydigan, sho'r, sho'rxok suv manbasi) kuzatilgan gidronimlar aniqlandi. Ammo shunday suv havzalaridan ham Qizilqum hududining fizik-geografik sharoitlari sababli mahalliy aholi tomonidan foydalanilgan. A.E.Jartibayevning ta'kidlashicha, qozoq xalqi suv manbalarining yaroqli va yaroqsizligini hisobga olgan, qaysi o'simlik qaysi o'simlikka mos kelishini qadimdan tushunib kelgan. "Achchiq" atamasi, ko'pincha, yaylovning xususiyatlarini va suvining sho'rlanish darajasini tavsiflovchi gidronimlarda uchraydi. Masalan: Achchilsoy va Achchio'zak toponimlaridagi soy va o'zak ko'rsatkich atamaları soyga nisbatan o'zakda suvning ko'proq, o'zakka nisbatan soyning chuqur va undagi o'simliklarning ko'pligini bildiradi. Achchiqqorasuv limnonimi (yunoncha λίμνή – "ko'l", ονομά – "nom") esa tekis, sho'r suvli, yoz yoki bahorgi vaqtincha chorva yaylovi tushunchasida ishlatiladi [40,205]. Bu to'g'risida achchiq (achchy), (sho'r) komponentli gidronimlarning, deyarli, katta soni dalolat beradi: *Beshachchiq, Achchiq quduq, Jilmanachchiq, Itachchiq, Achchiqbuzon (antonim juftlik Tuchhibuzon (chuchuk), Muytenbayachchiq, Qospanachchiq qudug'i, Sadirachchiq qudug'i, Sultonachchiq qudug'i, Baynazarachchiq qudug'i, Achchiq qamishli qudug'i, Pirmanachchiq qudug'i, Qosoyachchiq qudug'i, Amantayachchiq qudug'i, Achchiqbuloq, Achchiqtepa, Nishanbayachchiq, Nurjauachchiq, Oltiachchiq, Nazarbekachchiq, Yelemesachchiq, Qulshoraachchiq, Yomonachchiq, Urinachchiq, Yaxudaachchiq, Nuriachchiq, O'zbekboyachchiq, Murodaliachchiq, Ayapachchiq, Atimbayachchiq, Ashirbekachchiq, Uchachchiq, Sharapachchiq, Bayimbetachchiq.*

Shunday qilib, Qizilqum hududining maxsus adabiyotlarda tasvirlanmagan o'ttiz to'rtta gidronimlari tarkibida achchiq (achchy) so'zi xalq geografik atamasi sifatida qo'llanilgan. Achchiq, bu yerda ichib bo'lmaydigan, sho'r suv manbai ma'nosida mintaqaning fizik-geografik sharoiti murakkabligini ko'rsatadi. Mazkur xalq geografik atamasi Qizilqum hududining umumturkiy toponimiyasiga bag'ishlangan tadqiqotda birinchi bor aniqlanganligi va tavsiflanganligi to'g'risida xulosa chiqarish imkonini beradi.

Qizilqum hududining aksariyat qismini antroponimik kelib chiqishga ega gidronimlar egallaydi. Bu tabiiy, chunki suvsiz cho'l yerlarning o'zlashtirilishi inson faoliyati bilan bevosita bog'liq edi. Bundan tashqari u yoki bu gidroobyektning qurilishi butun bir hodisa: uni qazigan odam, rahbar, ish tashkilotchisi yoki qurilishga mablag' ajratgan odam nomi bilan nomlangan. Masalan, quduq nomlari gidronimlarning asosiy qismini antropogidronimlar tashkil etadi. Suvsiz cho'ldagi quduqlar hayot uchun muhim bo'lgan obyektlar edi. Mazkur omil sababli quduq nomi quduq atrofida paydo bo'lgan aholi punkti nomi bilan almashtirilgan. Shu tariqa gidronim-oykonim transonimizatsiyasi kuzatiladi va antropogidronimlar paydo bo'ladi.

Antropogidronimlar shaxs nomlari asosida vujudga kelgan suv obyektlari: soy, ariq, buloq, quduq, hovuz, ko'l va boshqalarning atoqli otlaridir [41,92]. Bunday nomlar kishilarning suv obyekti bilan munosabatini – unga egalik, barpo etganlik kabi dalillar asosida motivlanganligi, atalganligini ifoda qiladi [42,28]. Masalan, Kenbay quduq, Xolmurodqazg'on, Sarbay qazdirg'on quduq, Sarbay qazg'on munara, Muxammedjon quduq, Buzaubay quduq, Musirep quduq va shu kabilar.

Xulosa. Tadqiq etilgan hududda turli komponentlarni qo'llash jarayonida paydo bo'lgan gidronimlar ko'p uchraydi. Masalan, Jing'ildisoy, Og'itma ko'li, Mingbuloq va boshqalar. Paydo bo'lishi turli omillar bilan bog'liq gidronimlar ham mavjud: Ot quduq (Ot fermasi bo'lgan), Besh quduq, Toldi quduq (Qizilquduq bilan O'razjanning o'rtasidagi quduq), Toldi quduq (Navoiy-Ushquduq yo'lida), Toldi quduq, (Konimex tum. Ushtepa ovul Ispan qudug'ining shimolida), Yangiqazg'on quduq, Qoshquduq, Jusantepa qudug'i (Og'itma ko'lining janubida), Koriz (odamlar o'zlari qo'lda qazigan yer osti suv yo'li), O'kizquduq (O'kiz tog'ining nomiga qo'yilgan), Qulanqoq (qulan suv ichadigan yer), Uzunqoq, Oqsoy, Oq murt quduq (Alim urug'ining Izbasar degan oq mo'ylovli odami qazdirgan), Oq quduq, Oydinbuloq (musaffo, toza buloq), Ayaqquduq, Sigir quduq, Qulquduq, Qulquduq bulog'i va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Атаниязов С.М. Толковый словарь географических названий Туркменистана. Ашхабад: Илым, 1980. 303 с.
2. Абдурахманов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – Б. 77
3. Арапбаев. Е. Қызылқұм топонимдері мен олардың этимологиясы. 2022, - 205 б.
4. Авесто (Асқар Маҳкам таржимаси) – Тошкент: “Шарқ”, 2001
5. Бегалиев Н. Самарканд вилояти гидронимлари (лисоний таҳлил): Филол фанлари номзод. ...дис. автореф. – Самарканд, 1994. – Б. 3.
6. Бобур, Захириддин Мухаммад. Бобурнома. – Тошкент: “Шарқ”, 2002. – 336 б. –32 б Зарварак.
7. Дўсимов З. Хоразм ономастик тизимида авестовий элементлар // Филологик тадқиқотлар / Илмий ишлар тўплами. – Тошкент, 2002. – Б. 39-42.
8. Древнетюркский словарь / ред. В.М. Наделяев, Д.М. Насилов, Э.Р. Тенишев, А.М. Щербак. Ленинград: Наука, 1969, – С.313.
9. Гоҳида шўх, гоҳида сокин (Амударё) // Фан ва турмуш. 1985. №12. – Б 13
10. Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. – Тошкент: Ўзбекистон, 1981. – 266 б.
11. Ҳудуд ул-олам / Масъул муҳаррир Мирсодиқ Исҳоқов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – 10 б.
12. Ишаев А. «Қашқа» гидроними // Ўзбек тили ва адабиёти, 1967. №3. – Б. 42.
13. Жўраев М. Аранжибобо культининг кадимий илдишларига доир // Филологик тадқиқотлар / Илмий ишлар тўплами. – Тошкент, 2002. –Б. 20.
14. Каримов И. Гидронимы Южного Хорезма // Вестник Каракалп. фил. АН УзССР – Нукус, 1983. №3. – С.38-61
15. Мингбоев Н Я. Мирзачул гидронимлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1987. №2. – Б.50-54

16. Максимова А.Г., Мерщиев М.С., Вайнберг Б.И., Левина Л.И. Древности Чардары. (Археологические исследования в зоне Чардаринского водохранилища). Алма-Ата: Наука, – С.7.
17. Мурзаев Э.М. Очерки топонимики. – Москва: Мысль, 1974. – С.112.
18. Нафасов Т. Норин гидроними // Ўзбек тили ва адабиёти, 1968. № 6. – Б. 43
19. Набиев А. Тошкент ариқлари // Фан ва турмуш, 1970. №11. – Б.27.
20. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – Москва: Мысль, 1966. – С.402
21. Номинханов Ц.Д. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР/ Записки: Калмыцкий научно-исслед. ин-т языка, литературы и истории при Совете Министров Калм.АССР. – Элиста, 1962. – С.270.
22. Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиш хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1989. – Б.5.
23. Охунов Н. Антропотопонимлар ва уларнинг ясашиши //Тил ва адабиёт таъпими. 2005. №1. – Б.92
24. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: Давлат илмий нашриёти, 2005. – 11-ж. – Б. 381.
25. Ўзбек тили изоҳли луғати. – М.: Рус тили, 1981. – Б.153.
26. Плиний Старший Естественная история Книга II Вып.3.Сборник статей. Наука, Москва, 2007. С. – 287-366.
27. Qorayev S . Toponimika. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – В. 58
28. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон,1978. – Б.III.
29. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі.т. 2, – Алматы: Ғылым, 1961. – Б. 22
30. В.В.Радлов, Опыт словаря тюркских наречий. Т.I. – Санкт-Петербург: Императорской Академии Наук, 1893. – С.303.
31. Сағдуллаев А. Қадимги Ўзбекистон илк ёзма манбаларда. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – Б. 43.
32. Сафаева Э., Шойимордонов И. Ўзбекистон халқлари тарихини ўқитишда ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – Б. 24.
33. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1974. – С.188.
34. Шарипов Х. Итокар гидроними // Ўзбек тили ва адабиёти, 1972. №1. – Б. 6. 18 Нафасов Т. Ширкент топоними // Ўзбек тили ва адабиёти, 1968. № 2. – Б. 6.
35. Тиллаева М.Б. Хоразм ономастикаси тизимининг тарихий - лисоний тадқиқи. (“Авесто” ономастикасига қиёслаш асосида):Фил.фан.номзод. дис. ...автореф. – Тошкент, 2006, – 266 б.
36. Узбекско-русский словарь. – М.: Госиздат иностранных и национальных словарей, 1959. – С.299
37. Улуқов Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи: ДДА. – Тошкент, 2010. – Б. 28
38. Хожиев А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 10.
39. Хофиз Таниш ал-Бухорий. Абдуллонома (“Шарафномаи шоҳий”). – Тошкент: “Шарқ”, 1999. 1 к. – 416 б
40. Xudoyberganov R.Y. va boshq. O‘zbekiston joy nomlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Donishmand ziyosi, 2022. – В.31.

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 5, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТОМ 5, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 5, ISSUE 3

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000